

Захарін С.В.,
доктор економічних наук, старший науковий співробітник
Левчук Н.І.,
кандидат економічних наук, доцент
Чаленко Н.В.,
кандидат економічних наук, доцент

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ МОДЕЛІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Проаналізовано стан і умови інвестиційного забезпечення вищих навчальних закладів. Визначено основні тенденції формування інвестиційного процесу у сфері вищої освіти. Показано роль інвестицій у підвищенні якості освітніх послуг у системі вищої освіти.

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційне забезпечення, розвиток сфери вищої освіти, інвестування освітніх технологій.*

Проанализованы состояние и условия инвестиционного обеспечения высших учебных заведений. Определены основные тенденции формирования инвестиционного процесса в сфере высшего образования. Показана роль инвестиций в повышении качества образовательных услуг в системе высшего образования.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционное обеспечение, развитие сферы высшего образования, инвестирование образовательных технологий.*

The state and terms of the investment providing of higher educational establishments are analysed. The basic tendencies of the forming of the investment process are certain in the field of higher education. The role of the investments is shown in upgrading of the educational services in the system of the higher education.

Key words: *investments, investment providing, the development of the sphere of higher education, investing of educational technologies.*

Актуальність теми дослідження. В креативній економіці основною цінністю в процесі виробництва є не обладнання, і навіть не технології (за наявності фінансового ресурсу їх можна придбати або у короткі терміни створити), а саме творча людина. Відповідно, компанії ведуть доволі жорстку боротьбу за креативних працівників (цю боротьбу інколи називають “скупкою мізків”). Таким працівникам створюють усі умови для забезпечення комфортною трудовою діяльністю, включаючи і підвищення кваліфікації за рахунок компанії.

На нашу думку, цілком очевидно, що в таких умовах ключовим сектором забезпечення національної конкурентоспроможності стане вища освіта, а також створення національної мережі закладів підготовки та перепідготовки фахівців відповідно до потреб ринку. В основу стратегії розвитку освіти мають бути покладені принципи розвитку та самореалізації творчої особистості, розвитку креативних здібностей людини, постійна спрямованість освіти до потреб інноваційної економіки, забезпечення безперервного навчання, інтеграції науки, освіти і виробництва.

Вища освіта України розвивається доволі високими темпами, але переважно на екстенсивній основі. Одним із економічних факторів, що заважає переходу сфери вищої освіти на модель інноваційного розвитку, є недостатність фінансування. Вказане обумовлено кількома причинами: загальною економічною кризою, негативними демографічними тенденціями, відсутністю достатньої кількості конкурентоспроможних освітніх продуктів, слабкістю механізмів взаємодії навчальних закладів з роботодавцями, іноземними партнерами та міжнародними організаціями

тощо. Серед значних втрат сфери вищої освіти України – суттєва девальвація науково-технічного та інноваційного потенціалу переважної більшості вищих навчальних закладів, що проявляється зокрема у низькій результативності їхньої наукової та інноваційної діяльності. Установи вищої освіти мають впроваджувати та використовувати сучасні освітні технології, що забезпечують надання освітніх послуг високої якості.

Відтак, проблема інвестиційного забезпечення розвитку системи вищої освіти є актуальною і значущою.

Актуальною проблемою є вибір та обґрунтування перспективних фінансово-економічних моделей інвестиційного забезпечення функціонування системи вищої освіти, що адекватні сучасним викликам соціально-економічної ситуації та відповідають довгостроковим прогнозам технологічного розвитку.

Огляд літератури, вибір методів дослідження. З питань обґрунтування перспективних фінансово-економічних моделей інвестиційного забезпечення функціонування системи вищої освіти видається чимало наукових праць [1-14]. Проте мають бути уточнені окремі стратегічні орієнтири розвитку цієї сфери з урахуванням необхідності зміцнення глобальної конкурентоспроможності.

В процесі дослідження використовувалися наступні методи: логічного узагальнення, абстрагування, індукції і дедукції, економічного моделювання, статистичного аналізу, експертних оцінок, аналітичних порівнянь.

Мета статті – викласти результати досліджень з проблем фінансового забезпечення інвестиційної діяльності установ системи вищої освіти, внести науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення механізму фінансування розвитку вищої освіти з урахуванням сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. В останні роки в системі інвестування розвитку української вищої освіти намітилися певні негативні тенденції, що викликані проблемами фінансового та інтелектуального забезпечення освітянських установ.

Починаючи з останньої чверті ХХ ст., переважна більшість розвинутих країн перейшли на рейки так званої інноваційної моделі розвитку, рухаючись до постіндустріальної економіки (тобто до економіки, яка є більш вищою системою порівняно з індустріальною). В таких умовах основним джерелом вартості стає раціональне використання інтелектуального ресурсу (або інтелектуального капіталу), який значною мірою формується завдяки якійсній роботі сфери професійної (перш за все вищої) освіти.

Член-кореспондент НАПН України І. М. Грищенко обґрунтовано показав виняткову значущість вищої освіти у забезпеченні стійкого соціально-економічного розвитку сучасної держави, підтримці високої духовності суспільства, поширення культури [1, с. 7-8]. Система вищої освіти, на протигагу від інших освітянських сфер, покликана навчити працівника мислити і діяти творчо, в умовах реальних викликів та ризиків, вміти застосовувати здобуті знання і навички до нестандартних ситуацій, володіти сучасними (в тому числі інформаційно-комунікаційними) технологіями. Це є дуже важливо, з огляду на те, що найбільш виразно гармонійний розвиток перспективних складових забезпечуватиметься в межах концепції розвитку так званої «креативної економіки», яка характеризується панівним положенням людської творчості (креативом) над іншими видами діяльності в процесі виробництва суспільних благ [2, с.8-9]. В креативній економіці основою динаміки господарювання стає активне використання творчих здібностей людини і колективів людей, серед яких ключову роль займають знання, здібності, ініціатива, нестандартне мислення, спроможність продукувати адаптовані до умов дійсності ідеї і новації. Резерви економічного зростання менеджери провідних корпорацій світу вбачають перш за все у масовому новаторстві у всіх сферах розумової діяльності, провідні завдання якого – це інноваційна насиченість змісту праці, стимулювання прояву творчості [3, с. 27-

30]. За оцінками експертів, у США майже 2/3 «білих комерційців» зорієнтовані саме на креативну працю, яка передбачає не лише формулювання ідей та їхню перспективну оцінку, але й впровадження цих ідей з наступною комерціалізацією. З цього прояву відомий на Заході фахівець з питань управління персоналом Р. Інглехарт зазначив: «Люди виявляються зайнятими лише там, де необхідні людські оцінки, міркування і творчість... Головною стає не фізична сила, а здатність до інновацій» [4, с. 207].

Враховуючи викладене, можемо зробити висновок про надзвичайну актуальність досліджень ресурсного (зокрема, інвестиційного) забезпечення розвитку сфери вищої освіти [5]. Динаміка і структура інвестицій (і в першу чергу капітальних інвестицій), вкладених у розвиток вищих навчальних закладів, визначатимуть майбутні параметри самої вищої освіти та її спроможність вирішувати окреслені вище завдання [6, с. 52-63].

Інвестиційний процес у сфері вищої освіти регулюється законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами, в тому числі Законами України «Про інвестиційну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про освіту», «Про режим іноземного інвестування», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки в Україні» та ін.

Основними джерелами інвестиційного забезпечення вищої освіти є:

- кошти державного та місцевих бюджетів;
- кошти юридичних і фізичних осіб, громадських організацій та фондів, у тому числі благодійні внески і пожертвування;
- кошти від надання вищими навчальними закладами додаткових освітніх та інших послуг;
- гранти;
- кредити на розвиток навчальних закладів усіх рівнів та здобуття освіти;
- кошти від здійснення навчальними закладами економічної діяльності, регламентованої державою.

Інвестиційний процес у сфері вищої освіти має декілька особливостей, пов'язаних із специфікою освітньої діяльності та функціонування вищих навчальних закладів.

По-перше, інвестування у сфері вищої освіти має забезпечити не лише нарощування фізичного капіталу з метою досягнення позитивних результатів господарювання у майбутньому, а й зростання інших складових капіталу (людського, інтелектуального), що викликає необхідність застосування різних технологій аналізу та передбачення.

По-друге, значна кількість інвестиційних проектів у сфері вищої освіти переслідує некомерційну мету. Освіта – це основа розвитку особистості, нації та держави, вона виступає визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства.

По-третє, інвестування у сфері вищої освіти має враховувати глобальні тенденції. Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. З урахуванням цього має формуватися і політика інвестиційного забезпечення розвитку вищої освіти.

По-четверте, інвестиційні процеси у сфері вищої освіти впливають і на інші сфери освіти (перш за все шкільку і професійну) та суміжних сфер життєдіяльності суспільства.

По-п'яте, у структурі джерел інвестицій, освоєних у сфері вищої освіти, традиційно значною є частка державного бюджету (в основному у державних вищих навчальних закладах системи МОНМС України), а також різноманітних відомчих

програм (переважно у державних вищих навчальних закладах, що входять у систему управління інших відомств).

В останні роки в системі інвестування розвитку української вищої освіти намітилися певні негативні тенденції, що викликані проблемами фінансового та інтелектуального забезпечення освітянських установ.

Стан інвестиційного забезпечення розвитку сфери вищої освіти характеризують дані табл. 1.

Таблиця 1

Стан інвестиційного забезпечення розвитку сфери вищої освіти

Показники	2006	2007	2008	2009	2010
Освоєно (використано) інвестицій в основний капітал, млн.грн.	400,9	479,9	711,1	502,3	597,5
Індекс інвестицій, у % до попереднього року	90,0	103,9	117,2	57,0	98,3
Частка у загальному обсязі інвестицій, %	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3

Складено за даними Держстату

Наведені у таблиці дані показують, що інвестиційна активність у сфері вищої освіти є нестабільною (у 2006, 2009 та 2010 рр. зафіксовано зниження інвестиційної активності, а у 2007 та 2008 рр. зафіксовано збільшення інвестиційної активності).

Стрімке зниження обсягу освоєних інвестицій у 2009 р. викликано, перш за все, загальною інвестиційною кризою (у 2009 р. у всіх видах економічної діяльності зафіксовано зниження інвестиційної активності). Частка освоєних у сфері вищої освіти інвестицій в основний капітал у загальному обсязі інвестицій є стабільною (0,3%).

Особливістю організації інвестиційної діяльності у сфері вищої освіти є порівняно вища, ніж в інших видах економічної діяльності, частка освоєних державних інвестицій (тобто тих інвестицій, які фінансуються за рахунок державного бюджету). Згідно з висновком члена-кореспондента НАПН України М. Ф. Степка, незадовільне державне фінансування діяльності вищих навчальних закладів є одним із основних чинників, що гальмує ефективну трансформацію національної сфери вищої освіти на інноваційну модель розвитку [1, с. 46-47]. Дані про інвестиційне забезпечення розвитку сфери вищої освіти за рахунок коштів держбюджету наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Стан інвестиційного забезпечення розвитку сфери вищої освіти за рахунок коштів державного бюджету

Показники	2006	2007	2008	2009
Освоєно (використано) інвестицій в основний капітал, млн.грн.	400,9	479,9	711,1	563,4
Освоєно інвестицій у основний капітал за рахунок коштів державного бюджету, млн.грн.	95,0	133,0	222,4	108,5
У % до загального обсягу інвестиції за видом економічної діяльності	23,7	27,7	31,3	19,3

Складено за даними Держстату

Наведені дані показують, що протягом 2006-2009 рр. значна частина інвестицій в основний капітал (від 21,6 до 31,3%) у сфері вищої освіти фінансувалася за рахунок коштів державного бюджету (середній по економіці показник – 5,0%).

Проаналізовані статистичні дані дають змогу зробити висновок про відсутність системності у проведенні державної інвестиційної політики у сфері вищої освіти, залежності цієї політики від стрімких змін макроекономічної ситуації та стану бюджетних доходів.

В таких умовах потрібна оптимізація державної інвестиційної політики у сфері вищої освіти на основі вироблення єдиних концептуальних підходів до формування відповідних пріоритетів і проектів, запровадження нових механізмів державно-приватного партнерства, залучення нетрадиційних (нових) джерел фінансування інвестицій.

Натомість, реалістично оцінюючи поточну ситуацію, слід визнати, що вироблення єдиної інвестиційної політики для системи вищої освіти є майже неможливим, оскільки вищі навчальні заклади, як ключовий елемент цієї системи, є принципово різними структурами за критеріями форми власності та організаційно-правової форми управління.

Державні вищі навчальні заклади, як установи з державною формою власності, змушені формувати та реалізовувати власну інвестиційну політику з огляду на приписи органів державного управління в контексті реалізації загальної інвестиційної моделі держави. Як відомо, нині державні інвестиційні ресурси вкрай обмежені (за деякими оцінками, до 95% видатків бюджету у 2009-2011 рр. спрямовувалися на фінансування захищених статей витрат, насамперед це фінансування заробітної плати працівникам бюджетних установ, соціальні виплати та закупівля енергоносіїв), через що реалізація потужних державних інвестиційних проектів була фактично унеможливлена.

Як вказує академік НАПНУ України В. П. Андрущенко, з метою акумуляції необхідних інвестиційних ресурсів для забезпечення розвитку вищого навчального закладу «досвідчений ректор створює п'ять-десять додаткових джерел» [8, с. 6], тобто адміністрації закладів при формуванні інвестиційних планів не покладаються на державну підтримку. А відтак інвестування розвитку державних вищих навчальних закладів не відповідає принципам комплексного підходу, носить несистемний характер.

В таких умовах державні вищі навчальні заклади змушені повністю переорієнтуватися на підтримку поточної спроможності реалізовувати навчальний процес та здійснювати традиційні заходи навчально-виховного змісту.

Держава та місцеві органи влади здійснюють фінансування бюджетних установ, виходячи з розуміння підтримки їхнього функціонування (зклади освіти і культури, наукові установи, органи влади, юрисдикційні органи тощо). Фінансування бюджетних установ, а також деяких інших підприємств, організацій та окремих заходів здійснюється, як правило, на основі застосування методології кошторисного планування.

Методологія кошторисного планування у бюджетному процесі передбачає, що кожна організація (незалежно від того – чи веде облік самостійно або через централізовану бухгалтерію) складає індивідуальні кошториси, в яких визначаються окремі фінансові показники функціонування організації у плановому періоді. Існують два типи кошторисів:

- кошторис доходів і видатків, який складають установи, що можуть отримувати доходи з позабюджетних джерел за рахунок надання платних послуг (як правило, до них належать заклади охорони здоров'я, освіти і культури, наукові установи),

- кошторис видатків, який складають установи, що зазвичай не отримують доходи із позабюджетних джерел (органи державної влади та управління, юрисдикційні органи, в тому числі суди і прокуратура).

Виділяють чотири групи видатків бюджетної установи – поточні видатки, капітальні видатки, кредитування з вирахуванням погашення, нерозподілені видатки.

До поточних видатків включаються видатки на товари і послуги (в тому числі оплата праці працівників бюджетних установ, нарахування на заробітну плату, придбання предметів постачання і матеріалів, оплата послуг та інші видатки, видатки на відрядження, оплата комунальних послуг та енергоносіїв тощо), виплата процентів (доходів) за зобов'язаннями, субсидії і поточні трансферти. До капітальних видатків включаються придбання основного капіталу, створення державних запасів та резервів, придбання землі та нематеріальних активів, капітальні трансферти.

Серед основних проблем удосконалення методології кошторисного планування можна виділити наступні:

- неможливість повного врахування динаміки цін (вартості) на основні блага (включаючи вартість праці), що споживаються (використовуються) бюджетною установою (так, у 2009 р. був несподівано для бюджетних установ переглянутий розмір мінімальної заробітної плати, що потребувало коригування кошторисів та оперативного узгодження їх з фінансовими органами),
- відсутність методик прогнозування обсягів надходжень від надання платних послуг (окремі послуги можуть надаватися і платно, і безоплатно),
- висока залежність доходів окремих бюджетних установ від загальних макроекономічних показників (наявних і реальних доходів населення), що майже неможливо врахувати у кошторисному плануванні,
- недосконалість методик планування матеріальних витрат, і як наслідок – необгрунтоване завищення окремих видатків (ціна палива, послуг зв'язку, окремих матеріалів),
- ймовірнісний характер планування кількості (одиниць) та обсягу (глибини) надання певних послуг (кількість дітей в школах, кількість виїздів на екстрені випадки, кількість пацієнтів тощо).

В практиці фінансування бюджетних установ існує також проблема визначення їхньої оптимальної кількості (адже від цього залежить обсяг видатків на утримання таких установ).

Щоправда, система фінансування вищих навчальних закладів державної форми власності і в докризовий період була вкрай нераціональною і піддавалася обгрунтованій критиці науковців [9, с. 37-38]. Зокрема, найбільшою проблемою є недостатній обсяг фінансування, який визначається не з реальних потреб, а з можливостей бюджету, а по суті – обраними державними чиновниками параметрами бюджетної політики (для якої належне фінансування освіти ніколи не було пріоритетом).

Вищі навчальні заклади недержавної форми власності протягом 2008-2011 рр. також відчули на собі зниження платоспроможного попиту на освітні послуги (це сталося як через падіння реальних доходів населення, так і через переорієнтацію певної кількості потенційних замовників на отримання послуг в системі державних закладів), через що були змушені відмовитися від планів щодо нарощування інвестиційних ресурсів на реалізацію інноваційних за змістом освітніх проектів.

В результаті ринкових трансформацій державні і недержавні освітні заклади змушені працювати як суто ринкові інститути, що мають на меті перш за все отримання прибутку, а не підготовку високоосвіченого фахівця, здатного на сучасному рівні вирішувати складні економічні і технологічні завдання. Поширення таких феноменів, як слушно вказує проф. М. Є. Скиба, призводить до зниження ефективності національної системи освіти в цілому [1, с. 236-240]. В результаті менеджмент окремих вищих навчальних закладів поступово втрачає інтерес до забезпечення інноваційного розвитку через реалізацію амбітних інвестиційних проектів.

Модель інвестиційного процесу у сфері вищої освіти має враховувати необхідність модернізації матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів, а

також удосконалення освітніх технологій. При цьому слід мати на увазі, що модернізація системи вищої освіти спрямована на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, культури і соціальної практики [10, с. 23-30].

Особливе питання – інвестування проектів, спрямованих на забезпечення рівного доступу громадян до якісної вищої освіти. Серед таких проектів можна визначити:

- запровадження ефективної системи інформування громадськості про можливості здобуття вищої освіти;
- створення умов для здобуття безоплатної вищої освіти на конкурсних засадах у державних і комунальних навчальних закладах;
- удосконалення правових засад здобуття освіти за рахунок бюджетів усіх рівнів та коштів юридичних і фізичних осіб;
- розширення можливостей здобуття вищої освіти шляхом індивідуального кредитування;
- створення умов для здобуття вищої освіти дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та дітьми-інвалідами;
- забезпечення високої якості вищої освіти та професійної мобільності випускників вищих навчальних закладів на ринку праці шляхом інтеграції вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, наукових установ та підприємств, запровадження гнучких освітніх програм та інформаційних технологій навчання;
- додержання засад демократичності, прозорості та гласності у формуванні контингенту студентів, у тому числі шляхом об'єктивного тестування; створення умов для забезпечення навчання відповідно до потреб особистості та ринку праці.

Підвищити ефективність інвестиційного процесу у сфері вищої освіти можливо на основі проведення виваженого реформування. Вказане має передбачати, зокрема, оптимізацію мережі вищих навчальних закладів. Нині в Україні підготовку фахівців з вищою освітою здійснюють понад 850 вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації та форм власності, що підпорядковані 26 міністерствам і відомствам, 10 з яких мають у підпорядкуванні лише один заклад. Відомча підпорядкованість навчальних закладів часто заважає їх розвитку, запровадженню єдиних підходів до організації освітньої діяльності, що вимагає створення нової парадигми взаємодії навчальних закладів як з міністерствами і роботодавцями, так і з системою вищої освіти держави в цілому. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що у країнах з ідентичними демографічними показниками середня кількість студентів в одному університеті становить, наприклад, в Іспанії – 22 тис., в Італії – 23 тис., у Греції – 14 тис. студентів, а в Україні – лише 3 тис. осіб.

Також мають бути переглянуті підходи і критерії, які застосовуються при ухваленні рішень щодо інвестування розвитку вищих навчальних закладів за рахунок бюджетних коштів. На державному рівні варто змінити зовнішні критерії оцінки якості діяльності вищого навчального закладу. Адже поки діє принцип «більше студентів – більше грошей» – страждає якість освіти. У зв'язку з цим доцільно розробити комплексні критерії оцінки якості освітнього процесу, які включають: оцінювання змісту та технологій навчання, що застосовуються під час навчання; оцінювання отриманих студентом знань; вимоги до організації та контролю за здійсненням навчального процесу; сучасні вимоги до компетентності викладачів та студентів; чітку і прозору процедуру самообстеження вищого навчального закладу як підґрунтя системи забезпечення якості.

Вирішення проблеми підтримки належного інвестування у розвиток вищої освіти дасть змогу досягти не лише короткотермінового економічного успіху, а й закласти засади для формування сталих довготермінових тенденцій розвитку національної економіки з її подальшою інтеграцією в Європейський простір вищої освіти.

Академік НАПН України В. І. Луговий вказує, що для України входження в європейські простори вищої освіти і досліджень надзвичайно важливе, оскільки є кроком на шляху до реальної інтеграції в світову спільноту [9, с. 6-7].

Процес євроінтеграції передбачає створення загальноєвропейського освітнього і наукового простору на основі розроблення єдиних критеріїв і стандартів у галузі освіти та науки з метою визнання періодів та термінів підготовки фахівців з вищою освітою, що сприятиме співробітництву між вищими навчальними закладами Європи, мобільності викладацького складу та студентів.

У рамках Болонського процесу формується Європейський простір вищої освіти (далі – ЄПВО), що визначений географічними та інституційними нормами Європейської культурної конвенції. Болонський процес передбачає структурне реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміну освітніх програм і проведення необхідних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах Європи. Проте він не передбачає уніфікації змісту освіти. Навпаки, у багатьох документах Болонського процесу зазначається, що кожна країна-учасниця повинна зберегти національну палітру, самобутність та надбання у змісті освіти і підготовці фахівців з вищою освітою, а далі запровадити інноваційні прогресивні підходи до організації вищої освіти, які є властивими ЄПВО. На всіх етапах Болонського процесу було проголошено, що цей процес добровільний, полісуб'єктний; такий, що ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури; такий, що не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи; багатоваріантний, гнучкий, відкритий, поступовий. Кінцевою метою процесу є забезпечення відповідної суспільним, особистісним та виробничим потребам якості вищої освіти, що продукуватиме конкурентоспроможного фахівця, здатного легко адаптуватися в економічному просторі європейських країн. Стратегія розвитку вищої освіти України в умовах Болонського процесу передбачає створення інфраструктури, яка дозволить вищим навчальним закладам (університети, коледжі тощо) максимально реалізувати свій індивідуальний потенціал в плані задоволення високих вимог Європейської системи знань та адаптувати систему вищої освіти України до принципів, норм, стандартів і основних положень європейського простору вищої освіти, прийнятних і ефективних для нашої держави і суспільства. Це вимагає нарощування інвестиційних ресурсів, вкладених у реалізацію вказаних програм [11].

З огляду на вказане, мета державної інвестиційної політики у сфері вищої освіти має передбачати стимулювання інвестиційної активності та удосконалення структури інвестиційних вкладень в контексті забезпечення створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

Ефективність освоєння інвестиційних ресурсів, спрямованих у розвиток сфери вищої освіти, забезпечуватиметься на основі встановлення та неухильного дотримання таких базових принципів її фінансування [12; 13]:

- поступовий перехід до формування видатків державного та місцевих бюджетів на вищу освіту на основі встановлених нормативів;
- чітке розмежування бюджетного та позабюджетного фінансування діяльності навчальних закладів;
- забезпечення підзвітності та прозорості використання коштів;
- забезпечення формування державного замовлення на підготовку фахівців у вищих навчальних закладах різних форм власності на конкурсній основі з урахуванням якості освітніх послуг;

- здійснення економічної діяльності навчальними закладами на засадах неприбутковості.

Основними заходами, спрямованими на удосконалення моделі інвестування вищої освіти, мають стати:

- поліпшення технології формування видатків бюджетів різного рівня на вищу освіту, удосконалення системи кількісних та якісних показників для нормування зазначених видатків;

- розроблення диференційованих стандартів інфраструктурного забезпечення навчальних закладів різних типів;

- розроблення та запровадження диференційованих нормативів витрат на здійснення діяльності навчальними закладами;

- запровадження змішаного фінансування інноваційних проектів у галузі освіти, зокрема розроблення та запровадження механізму пільгового оподаткування доходів фізичних осіб, які спрямовують власні кошти на оплату навчання;

- удосконалення правового підґрунтя для приватного фінансування діяльності навчальних закладів;

- проведення органами управління освітою (державними та місцевими) регулярного моніторингу інвестування навчальних закладів з подальшим коригуванням відповідних дій;

- запровадження спільного державного та громадського контролю за формуванням і виконанням бюджетів навчальних закладів;

- застосування енерго- і теплосберігаючих технологій, ощадливе використання та розподіл ресурсів, що спрямовуються на освіту;

- модернізація мережі навчальних закладів.

З урахуванням вказаних пропозицій та рекомендацій має бути вироблена чітка стратегія державної політики у сфері інвестування розвитку вищої освіти. Запронована стратегія має бути узгоджена (гармонізована) з іншими стратегічними документами, що визначають напрями прискорення соціально-економічного розвитку держави. На наш погляд, її доцільно ухвалити у формі нормативно-правового акта, і зробити усе можливе, аби забезпечити реальне виконання.

Завданнями стратегії державної політики у сфері інвестування розвитку вищої освіти пропонуємо визначити: 1) оптимізація моделі державного регулювання інвестиційної діяльності у сфері вищої освіти, 2) вироблення концептуальних підходів до політики державного (бюджетного) інвестування у сфері вищої освіти, 3) запровадження реальних механізмів державно-приватного партнерства у сфері інвестування розвитку вищої освіти, 4) як наслідок – уможливлення стійкої модернізації технологічної бази системи вищої освіти, підвищення рівня її інтелектуального та матеріально-технічного забезпечення, розширення актуальних і значущих для національного господарства наукових проектів, забезпечення повноцінної участі у програмах міжнародного освітнього співробітництва.

При формуванні параметрів запропонованої стратегії слід мати на увазі, що на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку держави, навіть з огляду на значне зниження бюджетних доходів, необхідне системне нарощування обсягів інвестиційних ресурсів задля реалізації інвестиційних проектів у сфері вищої освіти, а також підвищення якості самих проектів.

Вважаємо, активізація інвестиційної діяльності у сфері вищої освіти можлива внаслідок розширення інтеграційних процесів, тобто налагодження взамовигідних економічних відносин між суб'єктами вищої освіти та іншими суб'єктами національної економічної системи. Найбільш перспективний шлях – активізація інтеграції вищої освіти і бізнесу. Нові економічні умови потребують, аби освітні заклади (освіта) та провідні компанії (бізнес) знаходили якомога можливих «ліній перетину», налагоджували ефективне співробітництво, в тому числі у сфері інвестування

освітніх проектів. Слід врахувати, що в умовах постіндустріальної економіки набуватиме поширення нове явище – потужна система корпоративної освіти. Оскільки великі компанії зазвичай виступають як агенти глобальної інвестиційно-інноваційної системи, вони мають оперативно реагувати на виклики конкурентного середовища, в тому числі щодо формування людських ресурсів та людського капіталу (про що вже йшлося). Відповідно, для провідних компаній постане проблема акумуляції інвестиційних ресурсів та реалізації інвестиційних проектів з розвитку людського капіталу.

Крім того, стимулювати процес інвестування у сфері вищої освіти доцільно за допомогою податкових важелів. Серед таких важелів доцільно виділити наступні [14]: виключення з бази оподаткування податком на прибуток коштів, що направляються на підготовку та перепідготовку фахівців у вищих навчальних закладах; застосування прискореної податкової амортизації на основні засоби вищих навчальних закладів; застосування пільг по сплаті земельного податку; звільнення з-під митного оподаткування навчального обладнання, що не виробляється в Україні.

Вважаємо за доцільне зупинитися на проблемі удосконалення механізмів інвестування розвитку вищої освіти за рахунок бюджетних коштів (тобто бюджетного інвестування вищої освіти).

Розвиток сучасних процедур управління інвестиційним процесом передбачає, зокрема, перехід та подальший розвиток програмно-цільового методу. Цей метод в останні роки набув особливо важливого значення в системі бюджетного менеджменту, за його допомогою здійснюється державне інвестування із залученням коштів державного бюджету.

Але практика застосування цього методу взагалі та в системі вищої освіти зокрема ще далека від досконалості [15].

Головна ідея програмно-цільового методу полягає у тому, щоб забезпечити максимальну ефективність витрачання (використання) бюджетних ресурсів з метою отримання конкретних результатів (в тому числі таким результатом може бути і збільшення бюджетних доходів у майбутньому). Згідно ідеології програмно-цільового методу, вкладені фінансові ресурси мають працювати на досягнення конкретного результату.

Широке застосування програмно-цільового методу планування обумовлено наявністю в практиці управління різнопланових проблемних ситуацій, що характеризуються значною невизначеністю, а також ступенем впливу, взаємодії та взаємозв'язку екзогенних та ендогенних чинників. Вирішення таких проблем можливе на основі методології системного та ситуаційного аналізу шляхом розробки і реалізації відповідних програм.

Одним із найважливіших етапів програмно-цільового методу бюджетного проектування є визначення та оцінка показників результативності програм. Реально розраховані показники виконання програм дають змогу оцінити віддачу від використання бюджетних коштів, економічність (співвідношення результатів та витрат), визначити, чи за цільовим призначенням були витрачені бюджетні кошти, чи програми досягають поставленої мети. У практиці застосування програмно-цільового методу бюджетного проектування застосовують систему показників результатів виконання програм, яка охоплює показники затрат, продукту, ефективності, результату. Показники затрат є джерелом інформації, які дозволяють визначити необхідний обсяг фінансових ресурсів. Показники продукту слугують основою для визначення (уточнення) потреби у фінансових ресурсах, вказують на обсяг отриманих благ (виготовленої продукції, наданих послуг, виконаних робіт) в результаті реалізації програми. Показники ефективності дають змогу оцінити ефективність виконання заходів програми у комплексі, кількісно показують досягнуті ефекти. Показники результату характеризують ступінь вирішення поставлених

завдань, вони слугують основою для визначення результативності діяльності розпорядника бюджетних коштів. У таблиці 3 подано приклад показників результатів виконання програми у сфері вищої освіти.

Таблиця 3

Приклад показників результатів виконання програми у сфері вищої освіти

№	Показники	Зміст показників на макрорівні	Зміст показників на мікрорівні
1	Показники затрат	- чисельність працівників вищих навчальних закладів, - кількість вищих навчальних закладів	- чисельність працівників вищого навчального закладу, - кількість факультетів, кадрів, лабораторій
2	Показники продукту	- загальний студентський контингент, - обсяг сплачених податків	- кількість студентів, - обсяг наданих освітніх послуг
3	Показники ефективності	- кількість студентів на одного викладача, - питома вага працівників вищої кваліфікації (докторів наук, кандидатів наук) у загальній структурі працівників - кількість випускників, які змогли працевлаштуватися у першій рік після здобуття освіти	- кількість студентів на одного викладача (в тому числі у розрізі факультетів), - динаміка підготовки вищим навчальним закладом кадрів вищої кваліфікації
4	Показники результату	- кількість випускників по системі, - кількість підготовлених докторів і кандидатів наук	- кількість випускників, - кількість випускників, які закінчили заклад з відзнакою

Складено авторами

Застосування програмно-цільового методу в практиці бюджетного планування дозволяє підвищити відповідальність головних розпорядників бюджетних коштів (в даному випадку – Міністерства освіти і науки, молоді та спорту) у досягненні конкретних результатів, встановити чіткі критерії бюджетного фінансування (строки, обсяги, поворотність, додаткові умови тощо), оптимізувати процес бюджетного адміністрування. При цьому системний аналіз положень ст. 87 БК, яка встановлює перелік видатків, що здійснюються з Державного бюджету України, дозволяє зробити висновок, що законодавець в якості цільового орієнтиру при розгляді та затвердженні показників видаткової частини бюджетів бере за основу не результати з точки зору кількості та якості наданих суспільству благ (послуг), а кількість функціонуючих бюджетних установ.

Так, в п. 7 зазначеної статті вказано, що за рахунок коштів Державного бюджету фінансуються окремі заклади освіти (навчальні заклади державної форми власності, в тому числі окремі школи, вищі навчальні заклади, позашкільні заклади тощо), у п. 8 – окремі заклади системи охорони здоров'я (лікарні, поліклініки та ін.), у п. 10 – окремі заклади культури та мистецтва (національні та державні бібліотеки, музеї і виставки національного значення, національні театри, національні філармонії та ін.), у п. 12 – окремі заклади фізичної культури і спорту (центральні спортивні школи вищої спортивної майстерності). У такому випадку виникає логічне запитання – чи є фінансування зазначених закладів відповідно до вимог Бюджетного кодексу належним результатом, і чи є зазначений прогнозований результат підставою для затвердження показника видаткової частини бюджету?

В той же час у законодавстві України відсутні правові вимоги щодо оцінки обґрунтованості запланованих результатів під час розгляду та затвердження проектів видаткової частини відповідних бюджетів. Іншими словами, необґрунтованість або нереалістичність запланованих результатів не є безумовною підставою для відмови у затвердженні відповідного показника видатків.

Вказане положення призводить до затвердження показників видатків, які передбачають фінансування низькорезультативних програм, або програм з наперед невідомим результатом, або «надлишкових» бюджетних установ, або надання «непотрібних» суспільству послуг (такі приклади нерідко наводяться у науковій і періодичній літературі).

В літературі описані методики оцінювання обґрунтованості видатків на некомерційні програми, які мають по суті інвестиційний характер. В практиці оцінювання обґрунтованості вказаних видів видатків доцільно, на наш погляд, використовувати порівняльний метод, коли порівнюються нормативи забезпеченості суспільним благом перед початком виконання програми та після. За допомогою порівняльного методу доцільно досліджувати стан справ у відповідній сфері у розрізі окремих складових (наприклад, у розрізі регіонів), порівнюючи обсяг виділених коштів та досягнуті результати.

Оцінити результативність соціальних видатків можна за допомогою методу кореляційно-регресійного аналізу, який дає змогу порівняти залежність певного результативного показника (рівень освіченості, рівень кваліфікованої зайнятості, рівень професійної захворюваності тощо) в залежності від зміни факторного показника (у нашому – обсяг видатків бюджету на фінансування відповідної програми у сфері вищої освіти). Кореляційно-регресійний аналіз дає змогу оцінити щільність зв'язку між результатними та факторними показниками.

Українські вчені [1; 2; 5; 13] обґрунтували можливість і доцільність оцінювання соціальної спрямованості бюджетної політики за двома групами показників: 1) прямі показники – ті, які безпосередньо характеризують обсяги і структуру соціальних видатків бюджетів, 2) непрямі – ті, які характеризують результати функціонування соціальної сфери. До першої групи показників віднесено: питому вагу видатків на соціальну сферу (за видами видатків) у загальному обсязі видатків бюджету; питому вагу видатків на соціальну сферу (за видами видатків) в обсязі ВВП; співвідношення видатків на соціальну сферу з видатками, що спрямовуються на розвиток економіки; співвідношення фактичних та запланованих видатків бюджету на соціальну сферу; співвідношення обсягів фінансування окремих галузей соціальної сфери, отриманих з різних джерел; обсяг видатків на соціальну сферу (за окремими сферами), що припадає на одну особу населення тощо. До другої групи показників віднесено: темпи зростання реальних доходів населення; рівень бідності, визначений за абсолютними або відносними критеріями; рівень розшарування населення за доходами; рівень безробіття; рівень охоплення адресною соціальною допомогою бідних верств населення; співвідношення мінімальних соціальних гарантій (мінімальної заробітної плати, пенсії, соціальних виплат) з прожитковим мінімумом; рівень смертності (загальної, дитячої, немовлят); рівень захворюваності на окремі види хвороб та ін.

На нашу думку, можливе виділення і третього блоку показників – ті, що характеризують досягнення соціальних нормативів надання певних суспільних послуг. Приміром, якщо в регіоні А обсяг площ освітніх закладів на 10000 населення дорівнює вісім кв. метрів при нормативі десять кв. метрів, то можна вважати, що рівень бюджетних видатків на будівництво освітніх закладів незадовільний (оскільки фактичне значення «результатного показника» на 20% гірше від нормативу, тобто нормативного – або мінімально необхідного – значення не досягнуто). Щоправда, на сьогодні повноцінне використання вказаних показників унеможлиблюється або через

відсутність справедливих нормативів на певні суспільно значущі послуги, або через їхню невідповідність соціально-економічним реаліям розвитку держави (деякі нормативи були затверджені ще за радянської доби і нині втратили свою актуальність).

Проведення аналізу інвестиційних видатків на реалізацію освітніх програм із застосуванням показників трьох блоків дасть змогу дати об'єктивну оцінку обґрунтованості проектів бюджетів в частині реалізації соціальної функції держави через бюджетний механізм.

Висновки. Особливістю організації інвестиційної діяльності у сфері вищої освіти є порівняно вища, ніж в інших видах економічної діяльності, частка освоєних державних інвестицій (тобто тих інвестицій, які фінансуються за рахунок державного бюджету). Потрібна оптимізація державної інвестиційної політики у сфері вищої освіти на основі вироблення єдиних концептуальних підходів до формування відповідних пріоритетів і проектів, запровадження нових механізмів державно-приватного партнерства, залучення нетрадиційних (нових) джерел фінансування інвестицій.

Вироблення єдиної інвестиційної політики для системи вищої освіти є майже неможливим, оскільки вищі навчальні заклади, як ключовий елемент цієї системи, є принципово різними структурами за критеріями форми власності та організаційно-правової форми управління.

Підвищити ефективність інвестиційного процесу у сфері вищої освіти можливо на основі проведення виваженого реформування. Вказане має передбачати, зокрема, оптимізацію мережі вищих навчальних закладів. Також мають бути переглянуті підходи і критерії, які застосовуються при ухваленні рішень щодо інвестування розвитку вищих навчальних закладів за рахунок бюджетних коштів.

Вирішення проблеми підтримки належного інвестування у розвиток вищої освіти дасть змогу досягти не лише короткотермінового економічного успіху, а й закласти засади для формування сталих довготермінових тенденцій розвитку національної економіки з її подальшою інтеграцією в Європейський простір вищої освіти.

Ефективність освоєння інвестиційних ресурсів, спрямованих у розвиток сфери вищої освіти, забезпечуватиметься на основі встановлення та неухильного дотримання таких базових принципів її фінансування.

З урахуванням вказаних пропозицій та рекомендацій має бути вироблена чітка стратегія державної політики у сфері інвестування розвитку вищої освіти. Завданнями стратегії державної політики у сфері інвестування розвитку вищої освіти пропонуємо визначити: 1) оптимізація моделі державного регулювання інвестиційної діяльності у сфері вищої освіти, 2) вироблення концептуальних підходів до політики державного (бюджетного) інвестування у сфері вищої освіти, 3) запровадження реальних механізмів державно-приватного партнерства у сфері інвестування розвитку вищої освіти, 4) як наслідок – уможливлення стійкої модернізації технологічної бази системи вищої освіти, підвищення рівня її інтелектуального та матеріально-технічного забезпечення, розширення актуальних і значущих для національного господарства наукових проектів, забезпечення повноцінної участі у програмах міжнародного освітнього співробітництва.

Вважаємо, активізація інвестиційної діяльності у сфері вищої освіти можлива внаслідок розширення інтеграційних процесів, тобто налагодження взамовигідних економічних відносин між суб'єктами вищої освіти та іншими суб'єктами національної економічної системи. Найбільш перспективний шлях – активізація інтеграції вищої освіти і бізнесу. Нові економічні умови потребують, аби освітні заклади (освіта) та провідні компанії (бізнес) знаходили якомога можливих «ліній перетину», налагоджували ефективне співробітництво, в тому числі у сфері інвестування освітніх проектів. Слід врахувати, що в умовах постіндустріальної економіки

набуватиме поширення нове явище – потужна система корпоративної освіти. Оскільки великі компанії зазвичай виступають як агенти глобальної інвестиційно-інноваційної системи, вони мають оперативно реагувати на виклики конкурентного середовища, в тому числі щодо формування людських ресурсів та людського капіталу (про що вже йшлося). Відповідно, для провідних компаній постане проблема акумуляції інвестиційних ресурсів та реалізації інвестиційних проектів з розвитку людського капіталу.

Перспективи подальших розвідок. У подальшому мають бути виконані комплексні наукові дослідження, спрямовані на вироблення перспективної фінансово-економічної моделі функціонування вищої освіти з урахуванням кращого міжнародного досвіду.

Література

1. *Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні : монографія / за ред. чл.-кор. НАПНУ І. М. Грищенка. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 478 с.*
2. *Каленюк І.С. Економіка освіти : навч. посіб. / І. С. Каленюк. – К. : Знання України, 2003. – 316 с.*
3. *Коровський А. В. Еволюція людського фактора економіки та проблеми його формування : монографія / А. В. Коровський. – К. : КНЕУ, 2004. – 184 с.*
4. *Україна у вимірі економіки знань / за ред.акад. НАН України В. М. Гейця. – К. : Основа, 2006. – 592 с.*
5. *Комарова О.А. Освітній потенціал : теоретико-методологічні та практичні аспекти формування / О. А. Комарова. – Кіровоград : ДЛАУ, 2009. – 336 с.*
6. *Захарін С. В. Інвестиційне забезпечення інноваційно-технологічного розвитку економіки : монографія / С. В. Захарін. – К. : КНУТД, 2011. – 344 с.*
7. *Захарін С. В. Інвестиційний ресурс технологічного розвитку економіки // Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України : монографія / за ред. д-ра екон. наук., проф. Л. І. Федулової. – К. : НАН України ; Ін-т екон. прогнозування, 2011. – С. 245-302.*
8. *Економіка вищої освіти України : тенденції та механізм розвитку / за ред. акад. НАПНУ В. П. Андрущенко. – К. : Педагогічна преса, 2006. – 208 с.*
9. *Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України / за ред. акад. НАПНУ В. І. Лугового. – К. : Педагогічна преса, 2009. – 384 с.*
10. *Инновационная политика высшего учебного заведения / под ред. д-ра. экон. наук. Р. Н. Федосовой. – М. : Экономика, 2006. – 178 с.*
11. *Повышение качества высшего образования и Болонский процесс / В. А. Трайнев, С. С. Мкртчян, А. Я. Савельев. – М. : Дашков и К., 2010. – 392 с.*
12. *Смолкин А. М. Методы активного обучения / А. М. Смолкин. – М. : Высшая школа, 1999. – 176 с.*
13. *Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період / Т. М. Боголіб. – К., 2006. – 324 с.*
14. *Захарін С. В. Податкове стимулювання інвестиційної діяльності у сфері вищої освіти / С. В. Захарін // Гармонізація оподаткування в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів : збірник тез наукової конференції. – Ірпінь : НУДПС України, 2011. – С. 113-114.*
15. *Національна доктрина розвитку освіти // Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17 квітня 2002 р., №347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/>*